

ItK

4

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 198

A TARTALOMBÓL

Király Erzsébet—Kovács Sándor Iván: A meghajló és beszélő feszület jelenet a „Szigeti veszedelem” II. énekében

Szilassy Zoltán: Shakespeare-hatások Vörösmarty dramaturgiájában

Tasi József: Októbrizmus vagy bolsevizmus? (Gábor Andor és Jászi Oszkár polémiája)

*

V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc kéziratgyűjteménye Münchenben

Szemle

Berzsenyi Dániel költői művei (Szajbély Mihály)

József Attila kéziratai és levelezése (Lengyel András)

Cholnoky Viktor két kötetéről (Reisinger János)

Pomogáts Béla: Sorsát kereső irodalom (Kulcsár Szabó Ernő)

A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei (Németh S. Katalin)

*

József Farkas hatvan éves (Illés László)

AKADÉMIAI KIADO, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1981. LXXXV. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Bíró Ferenc
főszerkesztő
Komlószi Tibor
felelős szerkesztő
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kiss Ferenc
Kulcsár Péter
Tarnai Andor
Tverdota György
Veres András

<i>Király Erzsébet—Kovács Sándor Iván: A meghajló és beszélő feszület jelenete a „Szigeti veszedelem” II. énekében</i>	369
<i>Szilassy Zoltán: Shakespeare-hatások Vörösmarty dramaturgiájában</i>	385
<i>Tasi József: Októbrizmus vagy bolsevizmus? (Gábor Andor és Jászi Oszkár polémiája)</i>	398

Kisebb közlemények

<i>Gömöri György: Újabb Balassi-nyomok Lengyelországban</i>	421
<i>Pirnat Antal: Horváth János éneke — egy horvát virág-ének</i>	423
<i>Hopp Lajos: Faludi prózája a XVIII. században</i>	429

Adattár

<i>Ritókkné Szalay Ágnes: Ismeretlen XVII. századi versek</i>	439
<i>V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc kéziratgyűjteménye Münchenben</i>	442
<i>Schweitzer Pál: Thomas Mann két magyar irodalmi vonatkozású levele 1913-ból</i>	458

Műhely

<i>Kocztur Gizella: Racionalizmus — klasszicizmus — szentimentalizmus</i>	464
---	-----

Szemle

<i>Berzsenyi Dániel költői művei (Szajbély Mihály)</i>	478
<i>József Attila kéziratai és levelezése (Lengyel András)</i>	483
<i>Cholnoky Viktor két kötetéről (Reisinger János)</i>	489
<i>Pomogáts Béla: Sorsát kereső irodalom (Kulcsár Szabó Ernő)</i>	492
<i>A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei (Németh S. Katalin)</i>	495

*

<i>Nagy Ignác: Uracsok, arszlánnők. — Alekszandr Gerskovics két könyvéről. — Művelődéstörténeti tanulmányok. — Palasovszky Ödön: A lényegretörő színház. — Rónay György: Hit és humanizmus. — Sándor László: Hazánk: Kelet-Európa. — Széles Klára: „... minden szervem óra.” (Seres V. József, Ratzky Rita, Balázs Ádám, Aczél Géza, Csűrös Miklós, Pomogáts Béla, Bécsy Ágnes)</i>	497
---	-----

Krónika

<i>József Farkas hatvan éves (Illés László)</i>	505
<i>A Petőfi Irodalmi Múzeum kézirtárának munkájáról (Taxner Ernő, Petrányi Ilona, Acél Zsuzsanna)</i>	506

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménési út 11–13.
1118

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Кирай, Э.—Ковач Шандор, И.:</i> Эпизод о наклонившимся и говорящим распятием во второй песне «Сигетского бедствия» Миклоша Зрини	369
<i>Силашиш, З.:</i> Влияние Шекспира в драматических произведениях Михая Вёрёшмарти	385
<i>Таши, Й.:</i> Октябризм или большевизм? (Полемика между Андором Габором и Оскаром Яси)	398

Краткие сообщения

<i>Гёмёри, Д.:</i> Новые следы Балашиши в Польше	421
<i>Пирнат, А.:</i> Песня Яноша Хорвата — хорватская любовная песня	423
<i>Хопп, Л.:</i> Проза Ференца Фалуди в XVIII веке	429

Документация

<i>Ритоокне Салаи, А.:</i> Неизвестные стихотворения из XVII века	439
<i>В. Буша, М.:</i> Собрание рукописей Ференца Казинци в Мюнхене	442
<i>Швейтцер, П.:</i> Два письма Томаса Манна от 1913 года, касающиеся венгерской литературы	458

Мастерская

<i>Коцтур, Г.:</i> Рационализм — классицизм — сентиментализм	464
--	-----

Обзор

Поэтические произведения Даниэля Бержени (<i>Сайбели, М.</i>)	478
Рукописи и переписка Аттиды Йожефа (<i>Лендель, А.</i>)	483
Избранные новеллы и публицистика Виктора Чолноки (<i>Рейзингер, Я.</i>)	489
Бела Помогач: Литература в поисках своей судьбы (<i>Кульчар Сабо, Э.</i>)	492
Библиографические тетради Государственного литературного музея имени Шандора Петефи (Серия «Б», выпуски 1—10) (<i>Немет Ш., К.</i>)	495

Хроника

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Budapest, József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest, Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010).

Példányonként beszerezhető: az Akadémiai Könyvesboltban (1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-881), a PKHI Hírlapboltjában (1055 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 116-269) és minden nagyobb árusítóhelyen.

Előfizetési díj egy évre: 114,— Ft, 1 szám ára: 19,— Ft

Index szám: 25 401

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149.

A MEGHAJLÓ ÉS BESZÉLŐ FESZÜLET JELENETE
A „SZIGETI VESZEDELEM” II. ÉNEKÉBEN

Zrínyi eposzának II. éneke „négy külön tagra oszlik: Arszlán epizódja: Szulimán hadútja Nándor-Fehérvárig; Gyula megvétele; a főhős. Zrínyi Miklós fölvezetése” – indítja Arany János *Zrínyi és Tasso* című tanulmányának idevágó fejezetét.¹ A cselekmény e négy epizódja egyszersmind külön-külön szerkezeti egység (I: 1–30; II: 31–51; III: 51–60; IV: 60–86). Nem érdektelen, hogy a két hosszabb rész: Túri György palotai vitézségének leírása (30 strófa) és Zrínyi jellemzése (26 strófa). A szultán csak 20 strófát kap, a Gyula várát gyáván feladó Kerecsényi epizódját pedig mindössze 8 strófa örökíti meg, ebből azonban az ostromra csak öt vonatkozik. A II. énekben tehát epikailag a palotai ostromra, jellemfestés tekintetében a szultán és Zrínyi ábrázolására esik a hangsúly. De a török és magyar jellemkép művészi előadásmódja is különbözik: amott az objektív festői descriptio, emitt az azonosuló-átélő líraiság dominál.

„Amaz ünnepélyes cselekmény” – hogy megint Arannyal szóljunk –, „midőn Sziget hőse térdén állva imádkozik a feszület előtt”:² a szultán-jelenet párdarabja; éppúgy, miként a palotai ostromé a gyulai epizód volt. A II. ének eme negyedik szerkezeti egysége három további részre tagolódik: 1. a krónikás modorú bevezető és jellemzés Zrínyiről, 2. imája a feszület előtt, 3. a meghajló feszület válasza.

Az „ünnepélyes cselekmény” egésze objektív tónusú költői közlésnek tűnik, és csak a feszület-jelenet zárószakaszának biográfiai utalása jelzi, hogy itt a költő személyes ügyéről van szó. A Zrínyihez lehajló feszület így zárja választát:

De az te fiad, György, támasztja nemedet,
Felserkenti fénnyel tündöklő nevedet,
Mint phoenix hamubul költi nemzetségét:
Ugy okossággal ez megtartja híredet.³

A szigeti hős a dédapja, György pedig a nagypapa az eposzíró Zrínyi Miklósnak, aki most tündöklő nevüket, híruket költi versével.

Hogy Zrínyi mennyire mélyen átéli, mily azonosuló líraisággal telíti ezt az epizódot, arról a jelenet messze sugárzása: a IX. ének tanúskodik teljes nyíltsággal. Ez köztudomásúan a legszemélyesebb vallomással indul:

¹ Arany János *Összes művei*. X. köt. Szerk. KERESZTURY Dezső. *Próza művek I.* Kiad. KERESZTURY Mária. Bp. 1962. 356.

² Uo. 361.

³ *Gróf Zrínyi Miklós Művei*. Kiad. NÉGYESY László. I. köt. *Költői művek*. Bp. 1914. 134, 400. A zágrábi kézirat és a bécsi kiadás egyaránt *nevedet* alakot hoz. Négyesy *nemedet* javítását egy Gyöngyösi-másolattal hitelesíthetjük, itt egyetlen sorban szerepel mindkét szó: „*Neve met s nememet neki megh beszéllém*” (*Florentina* I. 46). Gyöngyösi István *Összes költeményei*. I. köt. Kiad. BADICS Ferenc Bp. 1914. 267.

Engemet penig, midőn irom ezeket,
Márs haragos dobja s trombita felzörget,
Ihon hoz házamban füstölgő üszöget
Kanizsai török; óltanom kell eztet.

Még sem tanácstalanul kezdtem munkámat,
Tudván ez dologhoz nagy tartozásomat,
Nem rőjtöm Istentül vett *talentumomat*:
Kézze is, ha lehet, követem Atyámat.⁴

A költő tehát valóságosan csaták szüneteiben írja eposza IX. énekét, s most érzi meg és éli át igazán – „kézzel”, azaz katonaként is – „nagy tartozását”: hogy méltóképp kell felszerkentenie, megtartania őse tündöklő nevét, hírét. „Örülj, én jó szolgám, mert jól kereskedtél, / Mert öt *talentomodra* még ötöt nyertél!” – biztatta Krisztus Sziget héroszát (II. 80); a költő „Istentül vett talentuma” ekképpen nemének, nemzetségének rá öröklődött talentuma is: az, amivel dédapja „kereskedett” jól.

Aki harcba indul, annak a halállal is számolnia kell. Zrínyi is ezzel a tudattal köthetett kardot a kanizsai portyához, s ezért is képes a friss élmény hevében olyan megindultsággal, szinte személyes érdekeltséggel ábrázolni Juranics és Radivoj tragikus halálát. A *Peroratio* halál- és hírné-v motívuma is ebben az énekben sűrűsödik leginkább, a vers egyes sorait később szinte csak ki kellett emelnie innen. A feltűnően erős líraiságú IX. ének a II. énekkel abban is rokon, hogy Zrínyi és a feszület Krisztusának párbeszédére a véres szellemalakban megjelenő Radivojt sirató Deli Vid álomjelenete felel:

Semmit ne irtózzál, Deli Vid, éntülem;
Nem sok üdő mulván leszesz együtt velem,
Mert mátyromságot néked is az Isten
Mind urastul együtt rendelt, s helyt az égben.

Ezt mondja Deli Vidnek álmában Radivoj meztelen lelke (IX. 93), épp azokkal a szavakkal fordul tehát hozzá, mint Zrínyihez a *háromszor* meghajló feszület (II. 82): „Martyromságot fogsz pogántul szenvedni” stb. Még a szakrális hármasság is megismétlődik (IX. 95): „Heában utánna futok, hogy öleljem, / *Háromszor*, de csak esék kezem semmiben” – végzi be „Vid szomorú szavát”. (Megjegyzendő, hogy az álomlátás és a háromszor ismétlődés hagyományos eposzi motívumok.⁵)

Radivoj, Juranics és Deli Vid makulátlan hősök, büntudatuk nincs, előéletükről, múltjukról alig tud valamit a história, hiszen a költő álmodta őket ilyené.⁶ A szigetvári hős imája azonban a fohászzkodó végtelen bűnösségéről, „rút, mocskos” voltáról beszél. Arany János *Zrínyi és Tassója* óta ismeretes, hogy ez a bibliai zsoltárok hangja és frazeológiája⁷ – illetve a Balassi–Rimay-féle istenes énekeké⁸ –,

* A Zrínyi-idézetek a továbbiakban is Négyesy kiadása szerint.

⁵ Erre a helyre vonatkozóan Bán Imre megjegyzését idézzük: „Nem csupán az álomlátás és a háromszoros ismétlődés hagyományos eposzi motívum. Itt figyelni kellene a háromszoros *hiábavaló* ölelésre is (»de csak esék kezem semmiben«). Ez vergiliusi reminiscencia (Aen. VI. 700–702), de Dante is művészién alkalmazza, főleg a *Purgatorium* II. énekének Casella-epizódjában (76–82. sor). Nem állítom, hogy itt Dante-hatás érvényesül, de ezt egészen kizárni sem lehet. Vergilius persze magában is elég magyarázatra!” ARANY, *Elemzés az Aeneis nyomán* című vázlatának utalása (J. m. 416): „A szellemek meg nem ölelhetők. Zrínyi. Tasso.” A Tasso-hely: XIV. 6. Lásd már Homérosznál is, az *Odüsszeiában*: XI. 204–208. Vö. GREKSA Kázmér, *A Zrínyiász és viszonya Tasso, Vergilius, Homeros és Istvánffyhoz*. A székesfehérvári Kath. Főgymn. Értesítője, 1889/90. 102.

⁶ Vö. JENEI Ferenc, *A „Szigeti veszedelem” magyar hősei*. Klny. a Janus Pannonius Múzeum Évkönyvéből. Pécs, 1965. 260–261.

⁷ ARANY J., *J. m.* 361–362.

⁸ Vö. KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*. 2., átdolg. kiad. Bp. 1964. 65. A Zrínyi-könyvtárban megvolt Balassi és Rimay istenes énekeinek „parvus libellusa”. Ebben olvashatta Zrínyi Szepsi

ám arról nem volt szó még eddig, hogy az eredendő bűn és a krisztusi kegyelem általános érvényű dogmáján kívül rejtőzhet valóságos és személyes bűntudat is Zrínyi bűnbánó imájában. Erről az ima természetesen nem szól, de éppoly életrajzi hitelességgel dokumentálhatjuk, mint a talentumok öröklődését.

A kortárs történetírók közül Forgách Ferenc rajzolta a szigeti hősről a legsötétebb képet. Nemcsak azt hagyta örökül róla, hogy egy „élemedett szűzet nagy szerelem színlelésével sikerült rászednie”; hogy egyik rokonának „még a kerti dísz- és gyümölcsfáit is kivágatta” – de azt is, hogy *gyilkosságot* követett el: „Katzianert tulajdon törével szúrta le – kihúzván hüvelyéből, mintha meg akárna nézni – a nála levő rengeteg pénz miatt, megsértvén az asztal jogát, megszenteltelenítvén a vendéglátás isteneit. Ez a tette nagyon is jellemző volt rá, mert *kegyetlensége és kapzsisága miatt. . . bármily bűnre készen állott.*”⁹ Forgách – bár nem tagadja meg Zrínyitől, hogy „kimagasló végével” rászolgált „a jó hírre” is – ezt a gonosz rablógyilkos-portrét még sok kegyetlen vonással egészíti ki. Benda Kálmán a mából visszanzelve Forgách gyűlölködését és rágalmait emlegeti, s azzal menti fel Zrínyit és fivérét a Katzianer-gyilkosság vádja alól, hogy Johann Katzianer, ez a német condottiere élt vissza a Zrínyiek által nyújtott „vendégjoggal, összeesküvést szőtt, s ha terve sikerül, a Zrínyi-várakat, de egész Horvátországot is oszmán uralom alá juttatta volna”. A Zrínyi-fivérek véres tette ekképpen jogos önvédelem volt.¹⁰ Ha el is fogadjuk Benda Kálmán érvelését – hiszen tárgyilagosan felsorolja ő Zrínyi bűnlajstromát, amikor birtokgyarapító hatalmaskodásait részletezi –, az kétségtelen, hogy a Katzianer-gyilkosság vérpecsétje ott égett még a hősök homlokán is. A költő Zrínyi pedig jól tudhatta mindezt, mert könyvtárában megvolt Forgách művének kézírata.¹¹ Amikor a szigetvári hőst – mint Benda Kálmán írja – „a mítoszok makulátlan tisztaságába emelte”; amikor Zrínyit épp egy töredelmes bűnbánó imádság közben kapcsolta be az eposzi cselekménybe, ezt a Forgách hagyományozta gyalázatot is le akarta mosni.

Látni fogjuk alább, hogy a meghajló feszület Gualbertus-exempluma sokban hasonló helyzet tükrö: a feszület lehajol valakihez, aki egy gyilkosnak megbocsátott. A megbocsátás kegyelmében részesülő Gualbertust pedig az indította nemes tettére, hogy a bűnös könyörgő kezei Krisztus keresztjét szimbolizálták. Gualbertus tettét tehát Krisztus megváltó kegyelme igazgatja –: az Isten megbocsát Krisztusban annak, aki hozzá a kereszt szent jelével esedezik.

A feszület előtt imádkozó Zrínyi éppígy nyer kegyelmet bevallott (s bevallatlan) bűneiért, és a krisztusi közlést („im néked adok ily kegyelmet”) hasonlóképpen a feszület meghajlásának csodás eseménye hitelesíti.

*

A szigetvári hős fohászának zsoldárpárhuzamait felsorolva Arany még azzal toldja meg értelmezését: „A hős imáját meghallgatja isten, és nyomban választ is ad a feszületről. Egészen epikai vonás. Így hallják meg az Olympus istenei számtalanszor, és legott csudás módon teljesítik a harcosok könyörgését. . . Így Tassonál is a Raimondoét (VII. 79), Bouillonét, midőn esőért könyörög (XIII. 72), meghall-

Csombor Márton egyik énekét, amelynek ez a strófája épp a szigetvári hős imájában tükröződik: „Áldást az kemény föld egyedül tőled vár, / Reád veti szemét fülemüle madár, / Felségedben bízik *megszálláskor végvár,* / Nálad nélkül mindent követ siralmas kár.” Zrínyi II. énekének 77. strófája: „Vedd hozzád lelkemet, mely téged alig vár, / Miként segítséget *hadtol megszállott vár:* / Vedd ki én testemből, mellyen vagyon nagy zár, / Ne sülessze bűnöktől megnevelt víz-ár.” Vö. KOVÁCS Sándor Iván, *Pannóniából Európába*. Bp. 1975. 240–241.

⁹ *Humanista történetírók*. Kiad. KULCSÁR Péter. Bp. 1977. 860–861.

¹⁰ BENDA Kálmán, *Zrínyi Miklós, a szigetvári hős*. = *Szigetvári Emlékkönyv*. Bp. 1966. 15, 21–22. Vö. még KLANICZAY T., *I. m.* 11–13.

¹¹ Vö. *Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi*. Verlag von S[igmund] Kende. Wien, 1893. 61.

gatja isten, s azonnal csudás segélye nyilatkozik. – Ennyiben tehát Zrínyi az általános eposzi modorhoz tartja magát; de a csoda, melyet alkalmaz, hogy a kereszt háromszor feléje hajolni látszik, s akkor a fölfeszített Jézus szózatát hallja, tudtomra nem fordul elő, hacsak ez nem valami, előttem ismeretlen legendai rész.”¹²

Az Arany által jól sejtett „legendai rész” magyarázatát először Széchy Károly kísérelte meg. Szerinte Zrínyi „a keresztnek lehajlásában és megszólalásában. . . valószínűleg a korabeli *Gualbertus-comoedia* után indul”, mert „Gualbertushoz is, aki ellenségének az istenért megbocsátott és a feszület előtt térdepelve imádkozott, a feszület lehajlott és megszólalt: könyörületességét megköszönte”. Széchy forrásként Eszterházy Pál emlékezéseire hivatkozik: „Eszterházy Pál emlékezéseiben olvassuk, hogy 1650 telén Nagyszombatba visszament tanulásra. »Ahol – ugymond – igen szép comoedia láttatott egy Gualbertus nevű emberről, ki ellenségének az istenért megengedvén, a feszület előtt térdepelve imádkozván, azon feszület hozzáhajlott s megköszönte könyörületességét. Mely feszületnek képét én viseltem, ki mellett kétfelől angyali ruhákban szövétneket tartának Draskovit János és Mihály uraimék. Azonban Draskovit János, föl levén a fél kezem kövte a körösztfára, kezdé a kezemet az égő szövétnekkel tréfából érdezeni, kit végre nem szenvedhetvén, nagyon megszólítottam; kit hallván az emberek, elfakadtak nevetve, mely dologért igen megharagudott a mester Draskovit János uramra.»¹³ Széchy megelégszik annak feltételezésével, hogy ez a Gualbertus-iskoladráma „már költőnk nagyszombati diáksága idejében ismeretes lehetett”. 1633–35-ben Zrínyi valóban a nagyszombati jezsuitáknál tanult, Eszterházy Pált pedig kisgyermekkorra óta jól ismerte.¹⁴ Arra azonban még sincs semmi érdemleges bizonyíték, hogy a meghajló feszület motívumát a Gualbertus-iskoladráma valamelyik előadása nyomán használta volna fel eposzában. A Gualbertus-kultusznak korábbi hazai nyoma nincsen, és 1650 után is csak jóval későbbi jeleit ismerjük,¹⁵ az iskoladráma előadásáról sem maradt fenn egyéb XVII. századi adat. A Gualbertus-komédiát – jelenlegi ismereteink szerint – majd csak 1723-ban és 1731-ben adják elő a kolozsvári, illetve a pozsonyi jezsuiták.¹⁶

Széchy feltételezése után Beöthy Zsolt foglalkozott részletesebben az eposz imajelenetével. Beöthy úgy véli, hogy a költő a „szenteket megillető frazeológia” és szimbólumok felhasználásával olyan alakban mutatja be az imádkozó szigetvári hőst, „ahogyan az egyház a maga szentjeit elképzelni szokta”. A meghajló és beszélő feszület elterjedt legendájából az Aquinói Szent Tamásét idézi: „Ezen feszületek közül leghíresebb a Szent Domokos-feszület a nápolyi San Domenico templomban, ennek a Cappella del Crocifisso (Feszületkáporna) nevű helyiségében. Ezt a feszületképet állítólag Tommaso degli Stefani festette. A legenda azt mondja róla, hogy egy reggel a szomszédban levő Domonkoskolostornak egy Fra Giacomo di Caserta nevű szerzetese elment oda imádkozni. Amint megjelenik a kápolnában, egyszerre csodát lát. Látja a föld felett a levegőben felemelkedett atyjukat, Szent Tamást, amint ott térdén áll és imádkozik a feszülethez. Imádkozván egyszerre megszólal a feszület és azt mondja: »Tamás, jól írtál felőlem, megértettél engem, jól munkálkodtál, mit kívánsz érte magadnak?« Erre a kérdésre azt feleli Aquinói Szent Tamás: »Uram! Semmit se, csak tégedet.« Ez a legendája ennek a feszületnek.”¹⁷ Beöthy egyetemi jegyzete forrásműre nem hivatkozik, de valószínűleg az a Joyau-féle Szent Tamás-életrajz járt a kezében, amelyet a század elején már másodszor jelentettek meg.

¹² ARANY J., *I. m.* 362–363.

¹³ SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. II. köt. Bp. 1898. 119–120.

¹⁴ Vö. KLANICZAY T., *I. m.* 28–29, 61.

¹⁵ Egy Gualbertusról szóló, 1699-ben Nagyszombatban megjelent latin verses műre hivatkozhatunk. Címlap nélküli csonka példánya (RMK II. 452. jelzet alatt) a budapesti Egyetemi Könyvtárban található.

¹⁶ Staud Géza levélbeli közlése szerint a kolozsvári előadás címe: *Sanctus Gualbertus amore pendenti a cruce Domini inimico parcens*, a pozsonyié: *Laudata Sancti Joannis Gualberti in hostem suum pictas*. Staud Géza úgy véli, hogy az 1702-ben és 1738-ban Linzben is előadott színjáték első változata valószínűleg Rómában készülhetett valamikor a XVII. század elején.

¹⁷ BEÖTHY Zsolt, *Zrínyi és a Zrínyiság*. Dr. B. Zs. egyet. ny. r. tanár előadásai után jegyezte és kiadta Mihály Bálint. Bp. 1908/9. I. félév. 21, 23, 29.

Itt a történehez annyi kiegészítés járul, hogy „Több mint húszszor tesznek a pápák e csodáról említést bulláikban. V. Pius pápa az oltárt, melynél e csoda történt, búcsúkkal gazdagította, és V. Sixtus e rendkívüli eseményt a Vatikánban egy falfestménnyel örökítette meg. A szent Tanító officiumában is meg van említve e csoda.”¹⁸

Nem érdektelen adalék, mert Zrínyi járt Nápolyban, s éppenséggel a San Domenico templomot is felkereshette. Beöthy azonban nem ezen a szálon megy tovább, hanem Széchy feltevéséhez fűz kiegészítéseket: „Ki volt Szent Gualbertus? Egy XIV. [!] századi firenzei nemes ifjú, ki egy családi szerencsétlenség megrázó súlya következtében [!] szerzetesi életre adta magát, de előbb testvérei [!] gyilkosainak [!] megbocsájtott. Firenze mellett közel a városhoz van egy hegyen egy templom: San Miniato al Monte, s ebben volt egy fészület. Ez előtt imádkozott Gualbertus, erőt kért ahhoz a pályához, amelyre lépett. A fészület megszólitotta [!] őt, biztosította Isten kegyelméről és elfogadta áldozatát. Ez a fészület a legszentebb ereklyék egyike volt, amelyet később a XVII. században bevitték egy firenzei templomba s ma is ott van. Tudjuk, hogy Zrínyi körülbelül két esztendőt [!] töltött Olaszországban, Bolognában, Firenzében, Rómában, s hogy ott Gualbertusról, az ő legendájáról, ennek leghíresebb mozzanatáról, a lehajló fészületről és a Vallombrosa szerzetesrendről, melyet éppen Gualbertus alapított, ne hallott volna, sőt, hogy ezt a fészületet, mint Firenze legnagyobb ereklyéjét fel ne kereste volna, az majdnem lehetetlen, az teljesen ki van zárva. Akár egy, akár más úton, de az kétségtelen, hogy ezen utak valamelyikéből, valószínűleg olaszországi emlékeiből szűrődik be a megszólaló Megváltó motívuma Zrínyi képzeletébe.”¹⁹

Sok érdekes új adat – felkiáltójeleink mutatják: mennyi tévedéssel kompromittálva. Miféle forrásból merítette mindezt Beöthy? – megint nem mondja meg.

A Wetzter und Welte-s *Kirchenlexikon* 1901-es kiadását kivonatoló Málly Ferenc adatai már némileg megbízhatóbbak. Málly rámutat, hogy a Gualbertus-komédia „forrása egy firenzei legenda: Giovanni Gualbertónak vérbosszút kellett állni Hugo fivérének meggyilkolásáért. S Gualbertus, midőn nagypénteken útban a San Miniato templomból Firenzébe fegyveresek kíséretében egy sikátorban a fegyvertelen gyilkossal találkozott, nemcsak hogy bosszút nem állott rajta, de megbocsátott neki, mert az a haldokló Üdvözítő példájára hivatkozva kért tőle kegyelmet. Midőn Gualbertus ezután a San Miniato templomban egy kis fészület előtt imádkozott, a legenda szerint a fészület lehajolt hozzá és eljárását helyeselte.”²⁰

Málly eldugott kis cikke nem került bele a Zrínyi-kutatás áramába; talán azért sem, mert Beöthyhez éppúgy nem kapcsolódik, mint ahogy Király Györgyről sem tud, holott Királynak a Nyugat hasábjain megjelent *Zrínyi és a renaissance* című esszéje már 1920-ban tovább gazdagította Beöthy Gualbertus-adatait.²¹ Megjegyzendő mindjárt: anélkül, hogy Király meg Beöthy vizsgálódásaira hivatkozott volna.

¹⁸ *Aquinói Szent Tamás életrajza*. Írta JOYAU Károly. A. [Charles-Anatole Joyau]. 2. kiad. Átnézte PALUSCSÁK Pál. Kiadja KISS János. Bp. 1901. 97–98. (Az első magyar kiadás 1898-ban jelent meg.) A könyvre Szabó Flóris pannonhalmi főkönyvtáros hívta fel figyelmünket. – A kép festője a sienai Stefano di Giovanni (Sassetta) (kb. 1392–1451). Aquinói Szent Tamás és a keresztescsoda jelenetét Filippino Lippi is megfestette a XV. század végén a római Santa Maria sopra Minerva templom Carafa-kápolnájában.

¹⁹ BEÖTHY Zs., *I. m.* 30–31.

²⁰ MÁLLY Ferenc, *A Gualbertus-komédia forrása*. A szegedi Reálgimnázium 1932/33. évi Értesítője. 28. Málly további adatai: „Giovanni Gualberto szül. Firenzében 995-ben, meghalt Passignanóban 1073. július 12-én. E csoda hatása alatt belépett a Szentbenedekrendbe, majd elvonult a magasságba és a Pratomagno-hegyen, Camaldoli mellett egy külön szerzetesrendet alapított, mely a Benedekrend egy mellékága lett.” Málly forrása itt összekavarja a Romuald alapította camaldoli és a Gualbertus által alapított vallombrosai bencés kongregációt.

²¹ Király esszéjével egyidős HELLER Bernát tanulmánya: *Népies és folklorisztikus elemek Zrínyi Miklós műveiben*. Ethnographia, 1919. A 30. lapon Heller így szól hozzá a kérdéshez: „Egyébként is nagy a száma azoknak a legendáknak, amelyekben a fészület vagy a szentkép cselekszik, megszólal.” (Vonatkozó lábjegyzete: Heinrich GÜNTHER, *Die christliche Legende des Abendlandes*. Heidelberg, 1910. 161.) „A beszélő szentkép legendatypusának talán legköltőibb képviselője Boldogasszony táncosa.

Beöthy adataira csak legújabbán hívta fel a figyelmet Melczer Tibor, aki viszont Mályt nem említi, de utal Rózsa György *Magyar történetábrázolás a 17. században* című monográfiájára. Rózsa könyvéből kiderül – írja Melczer –, „hogya a pozsonyi vár restaurálása során ismeretessé váltak azok a Juvenel által festett freskók, amelyek egyike II. Ferdinánd látomását ábrázolja, midőn az a Thurn által fenyegetett Bécsben égi segítségért imádkozott, s a legenda szerint a feszületen megszólalt a corpus: »Ferdinándom, nem hagylak el téged.« A freskó keletkezési ideje 1638 és 1643 közé tehető, tehát Zrínyi a *Szigeti veszedelem* megírása előtt ezt is láthatta, vagy olvashatta a legenda alapjául szolgáló könyvet”.²² Kronológiailag ez csakugyan lehetséges, de a Rózsa György könyvében közölt illusztráción semmi nyoma annak, hogy a feszület meghajolna vagy beszélne, ráadásul ez a freskójelenet az uralkodó *hálószobáját* díszítette,²³ ahová Zrínyinek nemigen lehetett bejárása!

Mindenesetre ez magyarországi adat és már csak azért sem érdektelen, mert a meghajló-beszélő feszület példázatának – holott az európai irodalomban igen elterjedt exemplum²⁴ – a régi magyar műveltségben alig van nyoma. A XV. századi Jókai-kódex Szent Ferenc-legendájának *Feszületnek előtte való imádkozásáról* című fejezetében szerepel ugyan hasonló példa („álla feszületnek előtte szentlen imádván, hogy őtet az... töredelmességtől megszabadojtaná... Kinek, az soká állónak származék keresztfáról szózat...”²⁵), a XVII. század azonban visszhangtalan.²⁶

A *Szigeti veszedelem* II. énekének feszület-jelenetét tehát minden valószínűség szerint Zrínyi itáliai élményeivel kell magyaráznunk.

Király György ötven évvel ezelőtti esszéje egy szinte anekdotikus magyarázó példát említi: „Ismertetes a *Zrínyász* második énekének gyönyörű fináléja, ahol Zrínyi könyörgésére a feszület háromszor lehajlik hozzá, és megjósolja mártírhalálát. Nos, egyszer a San Miniatóban ögyelelegve, ahová, bevallom, nem a művészi érdeklődés, hanem a záporosító kergetett, egy különös képen akadt meg a tekintetem. A véletlen egy öreg barát képében önkéntes ciceronéval ajándékozott meg, aki megmagyarázta, hogy a festmény San Giovanni Gualbertit, a vallombrosai kolostor alapítóját ábrázolja, amint éppen az Úr meghallgatja könyörgését álmában, és lehajlik hozzá a keresztfán! »Ha magát a keresztfát látni akarja – tette hozzá –, akkor menjen le Firenzébe a Santa Trinitába, ahol ma is kegyelettel őrzik a szent ereklyét.« – Az álomban látott feszület? – kérdeztem meghökkenve. A vén barát néma meggyőződéssel nagyot bólintott a fejével, s talán csak a templom félhomályában rémlett előttem, mintha az ajkán megrebbent volna az abbé Coignard halhatatlan mosolya.”²⁷

*

A szerzetessé lett Kókler előadja a Mária-kép előtt minden mutatványát, eltáncolja minden táncát. A Mária-kép jóságos mosollyal feléje hajlik, kendőjével legyezetgi, forró homlokát kezével hűsíti. Lásd erről dolgozatot: *Szívet kíván az Isten*. Izr. Magy. Irod. Társ. Évk., 1908. 242–243.”

²² MELCZER Tibor, *Barokk képköltés a „Szigeti veszedelem” II. énekében*. = *A régi magyar vers*. Szerk. KOMLOVSZKI Tibor. Bp. 1979. 293–294.

²³ RÓZSA György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp. 1973. 89. lap és 157. sz. illusztráció.

²⁴ Vö. Frederic C. TUBACH, *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. Helsinki, 1969. 1375: *Crucifix bows to merciful man*. Ezt a kézikönyvet Pásztor Edith szívességéből használhattuk. A forrásjegyzék bősége a motívum gyakoriságát tanúsítja.

²⁵ *Legendák könyve*. Kiad. KARDOS Tibor. Bp. é. n. 338.

²⁶ Bán Imre levélbeli felvilágosítását idézzük: „Johannes Gualbertus nevével régi irodalmunkban sohasem találkoztam. Legendáját is csak most olvastam el a *Breviarium Romanumból* (július 12.). Bár a *Bibliotheca Hagiographica Latina* (réimp. Bruxelles, 1949) életének 10 kéziratát ismeri, Magyarországra, úgy látszik, nem jutott el. Pázmánynál sem fordul elő. Káldi György prédikációiban sok exemplumot használ (1631, mindkét kötet), itt kereshető. Megemlítem még ILLYÉS András *Szentelek életét* (I–V. köt, 1682, 1683). Ez ugyan Zrínyi után keletkezett forrás, de még mindig bizonyító erejű lenne.” (Illyés András könyvét megnéztük, Gualbertust nem említi, de Szent Brigittát – akiről lesz még szó alább – igen.)

²⁷ KIRÁLY György, *Zrínyi és a renaissance*. = *Esszé-panoráma*. 1900–1944. 2. köt. Kiad. KENYERES Zoltán. Bp. 1978. 707–708. Újabbán megjelent KIRÁLY György *A filológus kalandozásai* címmel összegyűjtött tanulmányainak kötetében is. Kiad. KENYERES Ágnes. Bp. 1980. 207–216

Amint láthattuk, Széchy irodalmi forrás felől közelített a motívumhoz; Beöthy a turisztikai-zarandoklati információ oldaláról; végül Király György volt az első, aki a képzőművészeti, ikonográfiai élmény lehetőségére hívta fel a figyelmet. (Alig hisszük, hogy a „záporosó kergette” volna be a templomba: aki járt Firenzében, tudja, hogy a város fölé magasodó dombra épült San Miniato *csak* szándékosan lehet ellátogatni.) Pontatlansága ellenére (ami egyébként a többi idézett feltételezésre is jellemző) Király György nyomán fogadta el a Zrínyi-kutatás a Gualberto-legenda San Miniato-beli ábrázolását a II. ének feszület-jelenetének valószínű forrásaként.

Ha nem volna szó többről, mint az eposz egyetlen jelenetéről, akár meg is állhatnánk a valószínűség fokán. A párhuzamot azonban nagyobb összefüggések részeként kell vizsgálnunk. A kereszt, a feszület – hagyományos és új értelmezésben egyaránt – Zrínyi költészetének alapmotívumai közé tartozik: a „keresztyenség” jelképe, amely harci és győzelmi (*militans és triumphans*) jelvény is, és tudatosan hazafias jelentésárnyalattal gazdagodik; mágikus, ördögűző, bajelhárító alakzat és gesztus; a passio Krisztusának látható szimbóluma, amelynek a középkorban gyökerező tiszteleti formái (és a hozzájuk kapcsolódó nomenklatúra) a reneszánszban új vonásokkal gazdagodtak. Végül hangsúlyozandó Zrínyi sajátos költői és etikai felfogása a feszület Jézusáról, amelynek értelmében az emberiségért vállalt halál és irgalmasság heroikus karaktere rajzolódik ki erőteljesen.

Amikor tehát a megmozduló, megszólaló, helyeslő feszület motívumának Zrínyivel kapcsolatba hozható hagiográfiai vonatkozásait, illetve a hozzájuk csatlakozó ikonográfiai és irodalmi – de legalábbis írásos – forrásokat próbáljuk azonosítani, nem csupán egy jelenet, hanem egy költői életmű konstans elemének hátterét igyekszünk pontosabb vonásokkal felrajzolni.

*

Zrínyinek kétségtelenül többféle lehetősége nyílt San Giovanni Gualberto (Gualbertus Szent János) legendájának, illetve a keresztcsoda jelenetének megismerésére. Mielőtt tüzetes ismertetésükre térnénk, felvázoljuk a szent életének és legendája kialakulásának bennünket leginkább érdeklő mozzanatait.

Gualberto fia Giovanni (aki apai nevét is viseli), valószínűleg 995-ben született Firenzében, neves és tehető családból. Apja akarata ellenére lett szerzetessé a San Miniato rendházban. Csakhamar felfedezte, hogy a San Miniato apátja éppúgy, mint feljebbvalója, a firenzei püspök, pénzen vették egyházi méltóságukat; vállalva a nem kis veszélyt és a botránkozást, nyilvánosan vádat emelt ellenük. Elhagyta Firenzét, és az életeszményének megfelelő közösséget keresve Camaldoli érintésével a mai Vallombrosába érkezett, ahol megalapította a vallombrosai bencés közösséget, amely máig a Benedek-rend kongregációja. A rendalapító szent regulájának sarkalatos törvénye a szegénység és a kétkézű munka; figurájának mély erkölcsisége, vagyon- és korrupció-ellenessége, a simonia elleni következetes harca, az írás és Szent Benedek tanításának eredeti szelleméhez való visszatérése mély szimpátiát keltett; a vallombrosai reformerek tevékenysége komoly megmozdulások ösztönzője lett, különösen Toscanában.²⁸

A keresztcsodát az őseletrajzok nem említik. Az epizód valószínűleg a harmadik életíró, Attone di Pistoia (megh. 1153) vallombrosai főpap betoldása, aki ezzel igen elterjedt hagiográfiai toposzt iktatott a történetbe: a megmozduló, beszélő, vérző stb. feszületnek a középkorban igen népszerű motívumát.

A téma történeté kerekített bemutatása a negyedik életrajzban történik meg, amely már Giovanni Gualberto kanonizációját készíti elő (1193). Írója, Gregorio da Passignano apát, a keresztcsoda jelenetét határozottan a San Miniato-ba helyezi (Attone csak „egy közeli templomról” beszélt), valamint ő utal a csodálatos kereszt megőrzésére és tiszteletére is.²⁹

²⁸ San Giovanni Gualberto életrajzát lásd: *Bibliotheca Sanctorum*. Vol. VII. Roma, 1965. Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense. Raffaello VOLPINI életrajzi, illetve Antonietta CARDINALE ikonográfiai szócikke: 1012–1036, 1030–1031.

²⁹ A legkorábbi Gualberto-életrajzok szövegét közli és kritikailag összehasonlítja Paolo DI RE, *Biografie di Giovanni Gualberto al confronto*. Roma, 1974. A gyilkosság és a csodatétel XII. századi latin nyelvű leírása (amely kiindulópontja minden későbbi feldolgozásnak): 20–21.

A későbbi életrajzok és legendák a történetet újabb és újabb (önkéntes) betoldásokkal gazdagítják. Mire Zrínyi Itáliába érkezik, a szent története, különösen pedig a meghajló feszület jelenete, már a pszichológiailag is gazdagon motivált, retorikus, novellisztikus irodalmi feldolgozás fázisába jutott. Ezek a történetek éppúgy közismertek (különösen Toscanában), mint ahogy elterjednek a Quattrocento végétől kezdve több kiadást megért, fametszetekkel díszített ama népszerű kiadványok, amelyek a népkönyvek modorában és nyelvén mesélik el a szent csodálatos históriáját.³⁰

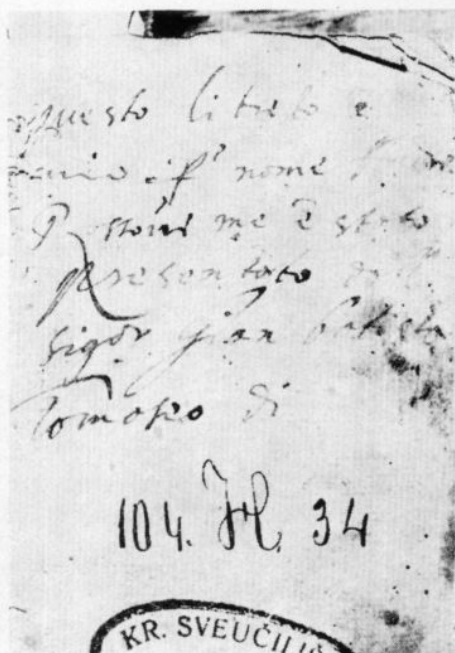
Az irodalmi formát öltött, immár sok részlettel gazdagodott legendát oly módon mondjuk el, hogy idézzük azt a változatot, amely Diego de Franchi 1640-ben megjelent Giovanni Gualberto-históriájában olvasható.

Az epizód kiindulópontja tehát egy gyilkosság. Giovanni öccsét, Ugót „örvül megölte egy hatalmas rokon; azt tervezte, hogy Giovanni és Gualberto [az apa] életét is kioltja, és így tesz minden közeli rokonnal, aki megpróbálná megakadályozni bizonyos örökség megkaparintásában, amely Gualbertóé volt, s amelyet ő jogtalanul magának követelt”. Giovanni, bár nem vérszomjas természet, a rokonok és különösen az apa fájdalmas haragjától feltűzelve magára vállalja a család presztízst helyreállító vendetta társadalmi kényszerét, és bosszút esküszik. Ellensége kerüli, ahogy tudja. Az ifjú Giovanni (akinek nagy testi erejét és szokatlanul magas termetét az őseletrajzok is említik) 1028 nagypéntekének hajnalán, egy csatlós kíséretében útra kel, hogy a magányosan utazó gyilkost meglephesse. Az szembejön vele egy szűk ösvényen; Giovanni ráront. Ekkor a nyomorult „tüstént leugrik lováról, eldobja kardját, a földön térdre veti magát, és karjait kereszt alakban meghajlítván, szánalmasan bocsánatért esdekel; nem Giovanniót, hanem... mivel nem teste, de lelke miatt volt halálos szorongatásban, Isten bocsánatát kéri... de Giovanni, látván ellensége kebelén az annak reszkető karjai által formált keresztet, megállította karjának csapását... annál is inkább, mivel hallotta, hogy az alázatos könyörgő gyöngye és elhaló hangon Krisztus szenvedését és halálát említi”. Giovanni tehát megbocsájtja a bűnösnek és megbékül vele. Gondolataiba mélyedve a közeli San Miniato templomához lovagol; a kereszt előtt leborulva hálát ad Istennek: „Uram, te bosszút álltál értem, mikor kezembe adtad a bosszúállást; így megszabadultam ellenségeimnek minden haragjától és álnokságától.” (A Seicento hagiográfusa ügyel arra, hogy Giovanni családi és lovagi becsületén ne essék csorba a kegyes cselekedet következtében!) És most következik a kereszt csodája: „És íme (mily csodálatosak Isten dolgai), egyszer csak recsegés hallatszik, mint amikor valamely fát egy másik tárgytól erőszakosan elválasztanak; s egyidejűleg [Giovanni] látja, hogy a Kereszt egész szerkezete, felső részével a fától elszakadván, csupán lába maradván mozdulatlanul az oltáron, csodálatos módon feléje hajlik; és látja, hogy a Megfeszítettnek feje is meghajol; és (mindeme csodák betetőzésekként) látja, hogy a Megfeszített szomorú szeme is felderül és mosolygóra válik, és kiváltképpen kegyes tekintettel világlík felé. Mintha a világ Megváltója örvendezését mutatná, hogy Giovanni ilyen jól követte az isteni megbocsájtás hősi és fennkölt példáját.”³¹

Szövegkiválasztásunk természetesen nem akarja azt sugallani, hogy Zrínyi ezt a szöveget ismerte, jöllehet ez kronológiailag sem kizárt. Csupán a Zrínyi korának ízlését és felfogását követő típust kívántuk bemutatni. S anélkül, hogy későbbi következtetéseinket előlegeznénk, kiemeljük: a csoda teljes életfordulatot, magasabb etikai szintre emelkedést jelent; benne van az irtalmasság „imitatio Christi”-ként való interpretációja; a példaképek: Krisztusnak az emberiségért vállalt szenvedése és irtalmassága pedig hősi cselekedetként szerepel.

³⁰ A *Rappresentazione di San Giovanni Gualberto* metszetekkel illusztrált XV–XVII. századi kiadásairól és egyéb hasonló kiadványokról lásd: A. SAVIOLI–P. SPOTORNO: *Incisioni di cinque secoli per S. Giovanni Gualberto*. Abbazia di Vallombrosa, 1973. 41–76. (A könyvet az egyik szerző, P. Spotorno, a római Seminario Internazionale Benedettino professzora szívességéből használtuk. Itt köszönjük meg P. BÉKÉS Gellért segítségét is.)

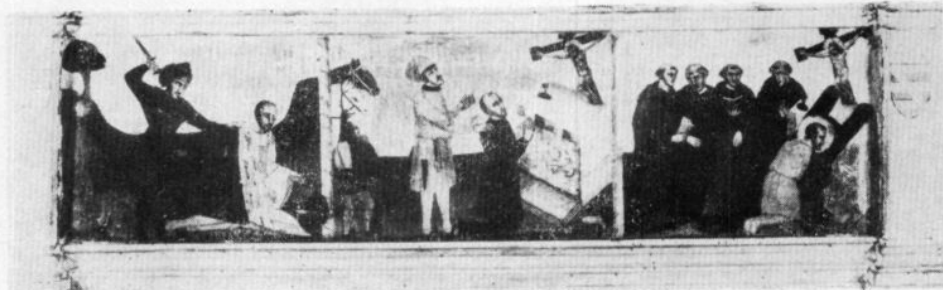
³¹ *Historia del Patriarcha S. Giovan Gualberto primo abbate et Institutore del monastico Ordine di Vallombrosa. Scritta da D. Diego de Franchi abbate di Ripoli del medesimo ordine. In Fiorenza, Appresso Gio. Battista Landini, 1640. 12, 16–18, 20, 24.* (A Biblioteca Apostolica Vaticana Stamp. Barb. I. II. 57. számú példányát használtuk.)

1. kép. Giovanni Bonsi (?); San Giovanni Gualberto és életének eseményei (Firenze, San Miniato; jelenleg restaurálják)

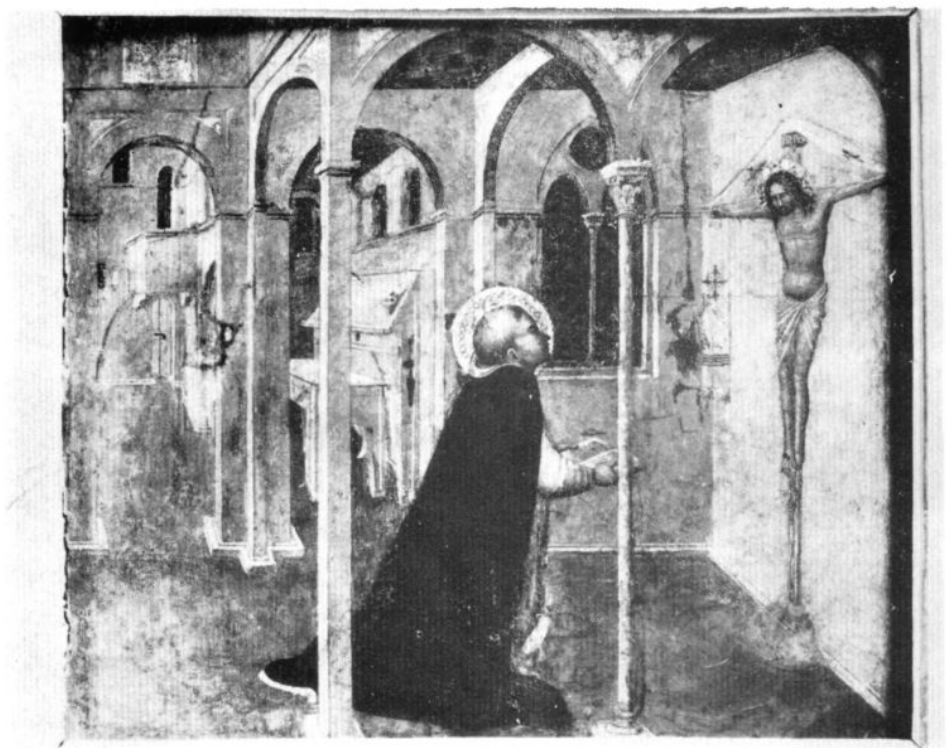
2. kép. A keresztesoda jelenete az előbbi kép predelláján

3. kép. A Crisostomo Talenti-kötet kézírásos bejegyzése (a zágrábi példányból)

4. kép. Nardo di Cione (Giovanni del Biondo?): San Giovanni Gualberto és életének négy jelenete (Firenze, Santa Croce, Cappella Bardi Vernio; jelenleg restaurálják)

5. kép. Stefano di Giovanni (Sassetta): Aquinói Szent Tamás látomása (Vatikáni Képtár, Nr 234)

6-7. kép. Két hasonló kompozíciójú Gu-alberto-ábrázolás: Az 1622 előtt Firenzében élt francia Jacques Callot metszete; Illusztráció egy XIX. század eleji egyházi kalendáriumból (A. Savioli—P. Spotorno könyve nyomán)

8. kép. A Zrínyi 1636-ban megjelent római útikönyvéhez fűzött kéziratos mutató egy lapja; felsorolás Róma templomairól (a zágrábi példányból)

9. kép. A zágrábi Zrínyi-könyvtár Szent Brigitta-életrajzának címlapja

Tutte le tutte cose ha		S. Francesco	27
no in questo libro		S. Cosmate	28
Le sette chiese principali		S. Pietro martirio	28
1	S. Giovanni Laterano	S. Agostino	28
2	S. Pietro in Vaticano	S. Maria della scala	29
3	S. Paolo	S. Profiro	29
4	Seppellitura di Cristo	S. Spirito in sassi	29
5	S. Maria maggiore	S. Eusebio al corridoio di castello	29
6	S. Lorenzo fuori delle mura	S. Angelo in Borgo	30
7	S. Sebastiano	S. Maria in campo marzio	30
8	S. Croce in Gerusalemme	S. Stefano de gli azzurri	30
9	S. Giovanni in Laterano	S. Maria in via	30
10	S. Bartolomeo all'isola	S. Maria in via	30
11	S. Maria del hortolo	S. Maria in via	30
12	S. Cecilia in trionfale	S. Maria in via	30
13	S. Giacomo	S. Maria in via	30
14	S. Maria in trionfale	S. Maria in via	30
15	S. Gaetano	S. Maria in via	30
		S. Andrea	31

L A
VEDOVA
SVECESE.
C I O E'

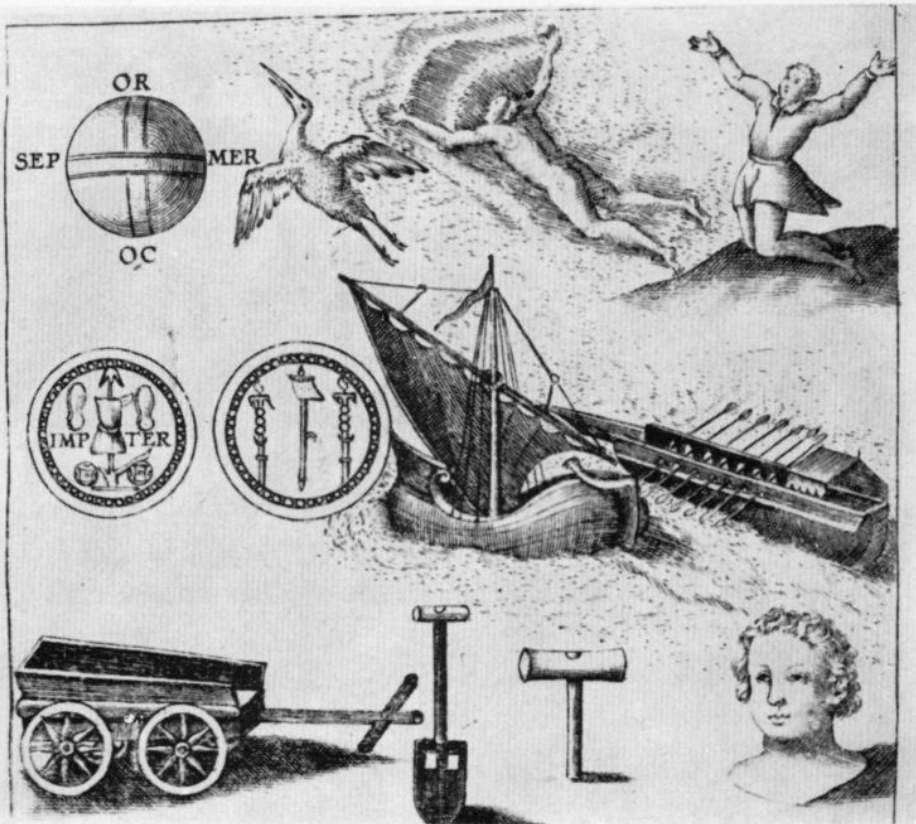
La Vita di Santa Brigida.

Descritta dal P. Maestro Girolamo
Allè Provinciale nella sua Re-
ligione, e Lettor publico di
Scrittura Sagra nel Stu-
dio di Bologna.

Nella quale vi sono inferte Offer-
tationi, Historiche, Po-
litiche, e Morali.

IN BOLOGNA, MDCXLVIII.

Per Carlo Zenaro.
Con licenza de' Superiori.

10. kép. Kereszt-alakzatok. Illusztráció Justus Lipsius először 1606-ban megjelent „De libri cruce tres . . .” című könyvéből (Zrínyi könyvtárában az „Opera omnia” 1637. évi kiadása volt meg)

11. kép. XVI. századi magyarországi festő (?): A szigervári hős apoteózisa (Magyar Nemzeti Galéria)

San Giovanni Gualberto kultusza, mint már említettük, évszázadokon keresztül elevenen élt Toscanában. A legenda legnépszerűbb elemeit – első helyen a meghajló feszület csodáját – az írott forrásokon kívül képzőművészeti alkotások is megörökítették.

Firenzében három templom őrzi a kultusz legfontosabb tanújeleit: a San Miniato, a keresztcsoda és a szerzetbe lépés színhelye; a Santa Trinita, a vallombrosai rendnek a XI. században alapított temploma; és a Santa Croce.

A csodálatos keresztet, amelyhez a legenda fűződik, Zrínyi itáliai látogatása idején még a San Miniatóban őrizték, a Michelozzo által 1448-ban épített Cappellina del Crocifisso tabernaculumában, amelynek ajtóit Agnolo Gaddi művei díszítik: San Miniato és San Giovanni Gualberto teljes alakú képmása, valamint epizódok San Miniato életéből.

A vallombrosaiak rendjük nevezetes ereklyéjét 1671-ben a Santa Trinitába vitték át, s ma is itt látható, a főoltártól jobbra eső első kápolnában. Nem faragott corpus, bár a Quattrocentótól kezdve az ikonográfia és a legenda későbbi változatai előszeretettel ábrázolják annak; vélhetően azért, mert az emberi test lehajlása jobban megfelel az új kor művészi szemléletének, valamint a „humán” Krisztus-felfogásnak. A Santa Trinita keresztje mindenesetre *festett* képmás. Valószínűleg bizánci munka, s nem lehet korábbi a XIV. századnál. Feltételezik, hogy régebbi festékréteg is boríthatja, de a relikviát ilyen céllal még nem vizsgálták.³²

Zrínyi még a San Miniatóban, történelmi egységben láthatta a Gualberto-kultusz három fontos képzőművészeti emlékét: Michelozzo kápolnájában a „meghajló” feszületet, a tabernaculum ajtaján a szent képmását, és végül a presbitérium jobboldali alapfala előtt azt a nevezetes képet, amelyről Király György beszélt (s amely évek óta nem látható: megpróbálták ellopni, eközben megsérült, és még mindig restaurálását várja).

A sienai festészet hatását tükröző presbitériumi oltárkép ismeretlen festő műve, egyesek Giovanni Bonsinak, mások egy névtelen festőcsoportnak tulajdonítják.³³ A szent teljes álló figuráját a festő szerzetesi öltözékben ábrázolja; bal kezében a rendalapítók attribútuma, a „regula”, a szabályok könyve, jobbra a jellegzetes Tau-fejű pásztorboton pihen (amely a vallombrosai kongregáció heraldikai jelévé vált),³⁴ jobb karjával pedig magához ölelni látszik a feszületet, legendájának e legfontosabb szimbólumát. A predella három jelenetet ábrázol a szent életéből. Az első képen az ifjú lesújtani készül térdre roskadt ellenségére, aki a kereszt jelét könyökből vízszintesen felemelt karjaival rajzolja fel. A másodikon a kereszt csodája és a megbocsájtás jelenete összevontan látható, mint minden egyéb ábrázoláson. Giovanni, már glóriásan és világos öltözékben, az erősen megdőlt feszületre mutat, amely előtt a bocsánatot nyert gyilkos térdel. (Szembeszökő a „szentté válás” érzékeltetése: az ifjú megszabadult az előző képen uralkodó bosszúvágytól; ruházatának sötétebb tónusa – az ikonográfiai szokványoknak megfelelően – világosabbra változik.) A harmadik kép a szerzetbe lépés aktusát mutatja a még mindig megdőlt feszület előtti alázkodás formájában.

³² Vö. Emiliano LUCCHESI, *Il Crocifisso di S. Giovanni Gualberto e lo stendardo della Croce di S. Francesco di Sales*. Firenze, 1937. 7, 60.; Quinto FANUCCI, *La Basilica di S. Miniato al Monte sopra Firenze. = Italia Sacra. Le chiese d'Italia nell' arte e nella storia*. Pubblicazione diretta da Luigi COLLINO. 1933. Vol. II. Fasc. 5. 42. Lásd még Bruno SANTI, *San Miniato*. Firenze, 1976. 14–16.; *Bibliotheca Sanctorum*. Id. kiad. 1030–1031.

³³ Vö. Q. FANUCCI, *I. m.* 42–44.; Walther und Elisabeth PAATZ, *Die Kirchen von Florenz. Ein kunstgeschichtliches Handbuch*. Band IV. Frankfurt am Main, 1952. 238, 285.; *Storia ed arte della Basilica di San Miniato al Monte*. A cura di Mauro BARSÌ, Meri MAGLIERINI, Isabella MATTIOLI. Firenze, 1971–1972. Kézirat, 20, 64. (Ezt a firenzei Facoltà di Magistero Seminario di Storia Medioevale hallgatói által összeállított főiskolai jegyzetet P. Albino CESANA szívességéből használhattuk, aki a San Miniato igazgatóságán adta kezünkbe.)

³⁴ A Tau-fejű pásztorbot, a szentnek mint ördögűzőnek az attribútuma (vö. A. SAVIOLI–P. SPOTORNO: *I. m.* 21.): a kereszt egyik formája. Lásd ugyanebben az alakban a mennyei légió vezérének, Mihály arkangyalnak a kezében is, MARINO, *Della Gerusalemme distrutta*, VII. 75: „Del mirabil Thau l'insegna altera / Sciorre il Campion di Dio quindi si vede”. (Az 1633. évi velencei kiadás 130. lapján.)

A Santa Croce kereszthajójának bal oldali 5. kápolnájában (Cappella dei conti Bardi di Vernio, vagy Cappella di San Silvestro) állott az a művészileg jóval jelentékenyebb szárnyas oltár, amelyet Nardo di Cionének vagy Giovanni del Biondónak tulajdonítanak. A triptichon középrészén trónon ül a szent. Ha szembeállunk, a bal szárny felső képe mutatja a feszület csodáját. Jobb oldalon kis oltár, rajta az előredőlő kereszt. A glóriás fejű ifjú stilizált rövid tunikás, katonás öltözkében, csúcsos fejfedőben, fegyvertelen jobbát előrenyújtva, „támadóállásban” áll; előtte, de neki háttal, a keresztre nézve pajzsán térdel a gyilkos; feje fedetlen, mellette a földre téve kardja és tőre. Mögöttük áll, lovat vezetve, a fegyverhordozó.³⁵ (Jelenleg ez az oltárkép sincs a helyén, évek óta restaurálják.)

Zrínyi azonban nem kizárólag a képi ábrázolások nyomán értesülhetett San Giovanni Gualberto létezéséről és legendájáról. Az ikonográfiai élmény csak egyik eleme annak az összetett ismeretanyag-nak, amit megszerezni módjában állott.

A Zrínyi-könyvtárjegyzék *Poetae Italii* fejezetének második címszava a következő: *Il Coro d'Elicon del M. R. P. D. Crisostomo Talenti, monacho di Vallombrosa. in 8.* A könyv a zágrábi Zrínyi-könyvtárban ma is megvan; előlapján befejezetlen olasz nyelvű kéziratos bejegyzés: „Questo libretto è mio [et per] nome Andrea Rossone [i?]] me è stato presentato dall signor Gian Battista Tomaseo di. . . – Ez a könyvecske az enyém, Andrea Rossone [i?]] nevében nyújtotta át Gian Battista Tomaseo di. . .”³⁶ A kötet pontos címe: *Il Coro d'Elicon Del M[olto] R[everendo] P[adre] D[on] Crisostomo Talenti Monaco di Vallombrosa. Diviso secondo le Muse in nove parti. . . In Bergamo Per Comino Ventura – Az Igen Tisztelendő Crisostomo Talenti vallombrosai szerzetes Helikoni Kórusa. A Múzsák száma szerint kilenc részre osztva. . . Bergamóban, Comino Ventura által.* Címlapján nincs évszám, a „Hercóle Tasso” aláírást viselő dedikáció azonban 1609 októberéből való. A vallombrosai szerzetesköltő az Erato neve alatt szereplő költeményekben Marino dicséretét zengi.³⁷ Euterpé neve alatt találhatóak azok a versek, amelyek a rendalapító atya cselekedeteit, csodáit éneklék meg. A keresztcsodáról egy teljes szonett és egy hosszabb vers két szakasza szól. Mindkettőt prózafordításban idézzük:

Amint keresztet formálnak alázatos karok,
Giovanni feledi a másik minden súlyos vétkét,
És bős haragját tiszta szeretetre váltva
Drága barátként öleli ádáz ellenségét.

Ezért, alighogy ajándéku adta
Amannak életét s szívét Istennek,
Szavára meghajol Urának
Festett orcája a szent templomban.

Ritka becsű, nagy szív! Méltóvá lett, valóban,
Mert megbocsátott, küzdvén önmagával,
Fényes győzelméért hogy nyerjen fényes jutalmat.

³⁵ Vö. *Bibliotheca Sanctorum*. Id. kiad. 1030–1031. Itt más Gualberto-képekről is olvashatunk, de a jegyzék több helyen pontatlan. A SAVIOLI és P. SPOTORNO idézett könyve csak a metszetes ábrázolásokat ismerteti, de a két szerző – a bevezetés 7. lapja szerint – teljes ikonográfiai összefoglalást ígér: „Le opere pittoriche e plastiche, come anche le oreficerie, gli smalti, saranno oggetto di uno studio successivo.” A restauráláson levő Gualberto-képek, illetve az alább említendő Stefano di Giovanni-festmény fényképmásolatának megszerzésében P. SPOTORNO, R. BURIGANA, a firenzei Ufficio dei Cataloghi munkatársa és PÁSZTOR Lajos volt segítségünkre.

³⁶ A kötet zágrábi jelzete: Nacionalna i Sveučilišna Biblioteka, 254. B. Z. 107. Használtuk a vatikáni könyvtár példányát is: Chigi VI. 1446. int. 2. KENDE Zsigmond szerint (*Bibliotheca Zrinyiana*. Id. kiad. 30.) az első szennylevél b oldalán olvasható bejegyzés Zrínyi kezétől származik. Ennek eldöntéséhez alaposabb írásképi vizsgálat szükséges. Ha tisztázhatnánk a bejegyzésben szereplő „Andrea Rossone” és „Gian Battista Tomaseo di . . .” kilétét, a könyv pontosabb provenienciájára is fény derülhetne. (A *Rossone* bizonytalan olvasat, az utolsó előtti betű más is lehet, mint *n*, s fölötte még rövidítésjel látható.)

³⁷ Marinónak ekkor még csak két kötete jelent meg: *Rime* (1602), *La lira* (1608).

Égben mily diadal, földön mily tisztesség
Várja majd annyi művét, ha egyetlen egyben
Erényét ilyen jel nyilvánította?

*

A nemes hős az elvetemült gyilkos
Vétkét amint elfelejti,
Gyors lábbal indul, ahová őt
A szent szeretet vezérli;
S Krisztustól a szent templomban
Példásan jeles magas kegyben részesül.

Imájára, ó, csoda!
Meghajolt a festett képmás;
Ezért immár döntése kész,
Más köntöst ölt, drágakővel,
Bíborhímmel ékes ruhája helyett
A zordon, szűk kolostorban.³⁸

³⁸ *Il coro d'Elìcona*. Id. kiad. 37, 50. A *Per S. Gio. Gualberto* című hosszabb vers a továbbiakban a szentnek a simonia elleni bátor küzdelméről és egyik tanítványának e célért vállalat csodás tűzpróbájáról szól. – Az idézett versek eredeti szövege a következő:

Non pria Crocè si fanno umili braccia
Ch'oblia Giovanni ogn'altrui grave errore,
E volto il crudo sdegno in puro amore,
Per caro amico il fier nemico abbraccia.

Quinci è che non si tosto avvien che faccia
Dono à lui de la vita à Dio del core,
Che s'inchina al suo dir del suo Signore
In sacro tempio la dipinta faccia.

O di gran cuor gran pregio! E ben fù degno
Che, se à se stesso in perdonar fe' guerra,
D'alta vittoria alta mercede avesse.

Or qual trionfo in Ciel, qual gloria in terra
Havran tant'opre sue, se con tal segno
In una sola il suo valor s'espresse?

*

L'almo Eroe d'empio omicida
Non si tosto il fallo oblia,
Ché veloce ove lo guida
Sacro affetto, il piede invia;
E da Cristo hà in sacro tempio
D'alta grazia illustre esempio.

Ai suoi preghi, ò meraviglia,
S'inchinò dipinta imago;
Ond'ei subito s'appiglia
À cangiar l'habito vago,
Cui vestia di gemme e d'ostro
Ne l'orror d'angusto chiostro.

Nem valószínű, hogy Talenti mint költő bármilyen mértékben is felhívta volna magára Zrínyi figyelmét. Az viszont fontos filológiai tény, hogy Zrínyinek volt egy olyan könyve, amelyben a *jóváhagyólag meghajló* feszület motívumával a legvalószínűbben találkozhatott. San Giovanni Gualberto legendáját tehát mindenképpen ismernie kellett, mert erről a szentről állt rendelkezésére a legtöbb információforrás (esetleg iskoladráma; ikonográfia; birtokában levő könyv). Nem is szólva arról a korántsem képtelen feltételezésről, hogy meg is fordulhatott a Firenze melletti Vallombrosában.³⁹

Kiss István XVIII. század végi *Jeruzsálemi utazásának* utolsó fejezetében szól arról a látogatásról, amelyet Camaldoliban és Vallombrosában tett: „Innét [La Vernából] általmentünk Kamaldulában az sz. barlangokban, ahol Sz. Romuáidus fundálta maga szerzetét. . . Innét felmentünk a val-umbrosai szent helyre, hol Gualbertus Sz. János fundálta az ő szerzetét.”⁴⁰ A szerzetes Kiss István azonban bizonyára több zarándoklat-jellegű látogatást iktatott programjába, mint a XVII. századi fiatal magyar főúr.

Ami a Beöthy által említett, a nápolyi Cappella di San Nicolában látható másik csodálatos feszület legendáját illeti, annak egy mozzanatát tartjuk lényegesnek: a helyeslését. Az ihletett imában lebegni látszó Tamásnak Jézus jóváhagyólag szól arról, ami Aquinói Szent Tamás életének legfőbb értelme, tartalma volt. „Thoma, bene scripsisti de me.” – „Örülj, én jó szolgám, mert jól kereskedtél.”

A Gualbertus-legenda többféle forrás alapján igazolható ismerete arra mutat, hogy Arany János rövid megjegyzése, mely szerint „legendai rész”-ről lehet szó, teljesen helytálló. Arany filológiai tárgyismerete és költői érzékenysége pontosan jelezte, hogy a *meghajló* feszület toposza nem a műeposzok világára jellemző, hanem a középkori legendákéra.

Következő lépésünk olyan területre visz, amely eddig egyáltalán nem hívta fel magára a Zrínyi-kutatás figyelmét. Talán azért, mert nem szent férfiú, hanem szent asszony legendájához köthető. A keresztnek mint mágikus jelnek, a keresztfán hősieken szenvedő Krisztus szimbólumának, illetve Zrínyi kereszt iránti devotio-jának a Szent Brigitta-legendával, Brigitta kultuszával és műveivel kapcsolatos összefüggéseiről van szó.

Amikor a Zrínyi-könyvtár Róma-útikönyve nyomán jártuk az örök várost,⁴¹ a San Paolo fuori le mura kereszthajójának egyik kápolnájában (Cappella del Santissimo) láthattuk azt a XIV. századi (Tino da Camainónak tulajdonított) feszületet, amelyről az 1636-os kiadású útikönyv az ereklyét ismerető részben a következőket mondja: „amaz oltártól jobbra van a Keresztrefeszített képmása, amely szólott Szent Brigittához, mikor e helyen imádkozott”. A templom új ékességeit felsorolva az útikönyv ugyanennél a kápolnánál megjegyzi: „Es Nyolcadik Kelemen idején négy oltárt állítottak fel szépséges márványból egymással szemben, Szent Brigitta domborművű alakjával, amint a Feszületre függeszti szemét.”⁴² A Stefano Maderno (megh. 1636) által készített, kevésbé jelentős magasdombormű elhelyezése, a főfalak keresztfára szegeződő tekintetének iránya világosan mutatja a művész törekvését, hogy érzékelhető kapcsolat jöjjön létre a szent és a feszület között.

Brigitta svéd hercegnőnek (1302–1373) gyermekkorá óta voltak látomásai, amelyeknek fő tárgya, forrása és ihletője Jézus szenvedése és általában a mártírium volt. Brigitta először 1350-ben, a szentév

³⁹ Erre vonatkozóan ismét P. SPOTORNO segítségére számíthatunk, akinek birtokában van a vallombrosai rendház életéről, eseményeiről, látogatóiról készített feljegyzések mikrofilmje.

⁴⁰ KISS István, *Jeruzsálemi utazás*. Kiad. PÁSZTOR Lajos. Róma, 1958. 246.

⁴¹ Vö. KIRÁLY Erzsébet–KOVÁCS Sándor Iván, *Zrínyi Rómában*. Dunatáj, 1980. 4. sz. 23–40. és *Zrínyi Miklós római útikönyve*. It 1981. 299–331.

⁴² *Le cose maravigliose dell'alma città di Roma*. . . In Roma, Francesco Cavalli. 1636. 16. A kötet zágrábi példányához fűzött lapokon kézirásos mutató: *Indice di tutte cose che sono in questo libro*. Az útikönyv zágrábi jelzete: B. Z. 230.

alkalmából járt Rómában, ahol a Via Appia katakombái, az ókeresztény bazilikák sírjai és szent képmásai indították látomásokra. Életének utolsó tizenöt évét Rómában élte le, itt alapította meg rendjét is. A Piazza Farnesén lakott; kis templom őrzi emlékét, a római Magyar Akadémiához közel.

Brigitta a szuggesztív, energikus és európai látókörű szent asszonyok közül való, Sienai Szent Katalin és Avilai Szent Teréz nagyságrendjéből. Katalin Brigitta ifjabb kortársa volt; mindkettőjüket áthatotta az akarat, hogy kivívják az egyház fejének Rómába való visszatérését az avignoni fogságból Mindketten pápákkal, fejedelmekkel, magas rangú egyházi személyekkel leveleztek. Brigitta látomásai, revelációi és imái latin nyelven egész Európában elterjedtek.^{4 3}

Szent Brigittát Magyarországon is jól ismerték, kultuszának korai nyomait említhetjük. Revelációit már 1444-ben másolták a váradi iskolában – latinul, persze –, *Jézusról való tizenöt jeles imádsága* pedig szinte valamennyi régi magyar imádságoskönyvben megtalálható. Horváth Cyrill szerint „meghatóbb imádságokat senki a vérző Megváltóhoz nem intézett, s a középkori magyar imádságoskönyvek íróira mélyebb hatást nem gyakorolt”.^{4 4}

A XVI. században a kézzel írt, egyedi megrendelésre készült kódexek átadják helyüket a nyomtatott imakönyveknek. Témánk szempontjából a XVII. század első felében megjelent nyomtatványoknak van jelentősége; köztük is leginkább Pázmány Péter először 1606-ban, Grazban megjelent *Keresztényi imádságos könyvének* és a Ferenczffy Lőrinc által összeállított *Imádságos könyvecskének* (Prága, 1615), amely Pázmány nyomán jár, de egyéni szempontokat is követ.

Holl Béla Ferenczffy-ről írt monográfiájában kiemeli: az említett imakönyvek – csakúgy, mint a velük szellemileg, szerkesztésileg rokon *Imádságos könyvecske*, amelyet Szenci Molnár Albert jelentetett meg Heidelbergben 1621-ben – szövegeikben, válogatásaikban „a kereszténység lelki reformját áhító, sürgető középkor végi mozgalom, a *devotio moderna* szellemét tükrözik. A vallásosság újkori történetében a *devotionnak*, *pietasnak*, vagy az egykori magyar kifejezéssel élve, az *áhétatoságnak* és *kegyességnek* ez a fajtája mindazokra hatott, akik a középkor vége óta, a reneszánsz idején a keresztény Európa szellemi, erkölcsi megújódását kívánták”.^{4 5}

Ennek a megújulásnak a jegyében kerültek az 1300-as évek nagy látnok-szentjének imái azokba a gyűjteményekbe, amelyek az új gondolkodású és érzelmvilágú ember kezébe kívántak vezérfonalat adni. A fő ok kétségtelenül a Krisztussal való közvetlen kommunikáció, a *devotio moderna* egyik lényegi törekvése, a passiónak és a keresztnek, a megváltás eszközeinek révén.

Ne felejtjük el, hogy a kereszt az egyetlen szent imago, amelynek tiszteletét a protestánsok sem tartották bálványimádnak. Maga Zrínyi pedig, akitől a szent képmások és kegytárgyak emlegetése éppoly idegen, mint a vallási buzgóság vezető világi személyekhez nem illőnek tartott egyéb formái, a legmélyebb áhítat és egyben férfias tisztelet hangján szól a keresztre feszített Krisztushoz, többször is.

Zrínyi könyvtárában megvolt Pázmány prédikációgyűjteménye, Ádám fia könyvei között pedig a *Kalauz*;^{4 6} kizártnak tartjuk, hogy ifjúkorában ne adták volna kezébe gyámjának imakönyvét is. Ebben pedig éppúgy megtalálhatók *Sz. Brigyininak igaz Penitenciatartásért, bódlog ki-mulásért XV aitato imádsági*, mint Ferenczffy imakönyvében.^{4 7}

Kétségtelen, hogy Zrínyi 1636-ban Rómában járva tudomást szerzett a San Paolo székesegyháznak az útikönyvben is megemléltetett feszületéről. A ma látható corpus kézfeje hiányzik; a templomban

^{4 3} *Bibliotheca Sanctorum*. Vol. III. Id. Kiad. Roma. 1963. 439–531. Az életrajzi szócikket Igino CECCHETTI, az ikonográfiai összefoglalást Maria Chiara CELLETTI írta.

^{4 4} HORVÁTH Cyrill régi magyar irodalomtörténetét (1899. 166.) BÁRDOS Gy. József idézi: *Szent Brigitta tizenöt imádsága kódexeinkben*. Bp. 1903. Vö. még SZILÁDY Áron, *Codexeink forrásai*. ItK 1896. 199–203, 377–379, 498–500. (A latin imaszövegek közlése.); HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. 2. kiad. Bp. 1944. 168.

^{4 5} HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiaadó a XVII. században*. Bp. 1980. 65.

^{4 6} *Bibliotheca Zrinyiana*. Id. kiad. 22, 47.

^{4 7} PÁZMÁNY Péter, *Keresztényi imádságos könyv*. A Bécsben megjelent 1665. évi kiadást használtuk. Szent Brigitta imái ebben a 320–335. lapon olvashatók. Ferenczffy-ről: HOLL B., *I. m.* 67–68.

pusztító 1823. évi tűzvész vagy más rongálta meg. A mélyen féloldalra csüngő fej a szinte vízszintesen álló arcéllal, a fájdalmas szögben meghajló nyakkal és elnyílt szájjal a szenvedést szuggérálja, de torzulás nélkül. A csonkult kezek és a méltósággal kínlódo fej megindítóak. A bazilika kis képtárában Cigoli (Cardi Ludovico, megh. 1613.) egy vászna a feszület és Brigitta dialógusát ábrázolja. Gyöngye kép, de a szent életének vezérmotívumát: a szenvedő Krisztussal való odaadó kapcsolatot a közhely szintjén örökíti meg, ami azért fontos, mert a motívum közismertségéről tanúskodik.

Itt közbevetőleg meg kell említenünk: Rómában még két feszülethez fűződik olyan hagyomány, hogy szóltak volna Szent Brigittához. Ezeket a Santa Prassede,⁴⁸ illetve a San Lorenzo in Damaso templomban⁴⁹ őrzik. A La Maddalenában pedig olyan feszület látható, amely a legenda szerint San Camillóhoz szólt bátorítón a XVI. század végén.⁵⁰ A megszólalás legendája tehát régi keresztiek egész sorát kíséri (és közülük csak néhányat említettünk), Rómában s más olasz városokban egyaránt.

Milyen szemmel nézte Zrínyi a San Paolo keresztjét? Összekapcsolta-e Pázmány imakönyvének szövegeivel? A szent mindenesetre felkelthette érdeklődését, mert életrajzát később meghozatta. 1648-ban, Bolognában adták ki a Zrínyi-könyvtárnak ezt a ma is meglevő kótetét: *La vedova svece. Cioè la vita di Santa Brigida. Descritta dal Padre Maestro Girolamo Allè Provinciale nella sua Religione, e Lettor pubblico di Scrittura Sagra nel studio di Bologna. Nella quale vi sono inserte Osservazioni, Historiche, Politiche e Morali. – A svéd özvegy. Vagyis Szent Brigitta élete. Amelyben históriai, politikai és erkölcsi megjegyzések is bennfoglaltatnak. Írta Magister Girolamo Allè atya, szerzetének provinciális és a Szentírás nyilvános magyarázója a bolognai egyetemen.*⁵¹ A könyvnek csak címlapját ismerjük, elolvasni még nem volt módunkban.

Zrínyi ekképpen legalább három forrásból ismerhette Brigittának nemcsak a történetét, hanem imáit is, főképpen pedig legendájának lényegi elemét: a feszülettel való elragadtatott, ihlető kapcsolatot, amely azonban sohasem válik sem retorikává, sem irracionális-extatikus vízióvá, hanem a tisztánlátás, fegyelem, mély odaadás verbális megfogalmazása. Ennek néhány lényeges eleme pedig rokonságban van azzal a szemlélettel és kifejezésmóddal, amely Zrínyi sajátja, s amelynek legmarkánsabb megfogalmazása a *Feszületre* írt verse.

San Giovanni Gualberto és Szent Brigitta történetében – az ikonográfiai evidenciákon⁵² és a tárgyalt forrásokon túl – mindenekelőtt Krisztus szenvedésének, a passio motívumának hangsúlyozott jelenléte ragadhatta meg Zrínyit. A feszület megszólalásával kitüntetett szentek hagiográfiai szokványából azért kelthette fel a költő érdeklődését éppen az ő alakjuk, mert mindkettő erős jellemű és akaratú, a gonosszal szembeszálló, kockázatot vállaló, reformer szent. „Áhétatosságuk” és cselekedeteik természete közel áll Zrínyi vallásosságának és etikájának legmélyebb lényegéhez.

A *Feszületre* című költemény és a *Szigeti veszedelem* több helye (a II. éneken kívül főleg a XIV.) bizonyítja, hogy Zrínyinél mély megrendülés forrása és szilárd hitbéli-morális elem az Isten-ember hősi szenvedése és szintén heroikus jellegű irgalmassága. „Bajt vittál, harcoltál halállal vitézül” – szól a *Feszületre* Krisztusához. Miért vitézül? Nemcsak azért, mert tudta vállalni a rettenetes halált, hanem mert égi hatalmát „föttig letette” (ugyanazt emeli ki az eposz XIV. éneke 32. strófájában is: „... az ki

⁴⁸ Vö. B. M. Apollonij GHETTI, *Santa Prassede*. Roma, 1961. 86. A Cappella del Crocifisso XIV. századi feszületén Krisztus szinte elszakad a keresztről, annyira lehajlik.

⁴⁹ Vö. *Roma e dintorni. Guida d'Italia del Touring Club Italiano*. Curata da Alessandro CRUCIANI, Giovanni CORBELLA. 7. edizione. Milano, 1977. 229. A kereszt XIV. századi, a XVIII. században mellé festett két falkép Szent Brigittát és Veronica Giulianit ábrázolja.

⁵⁰ A La Maddalena templomban temették el San Camillo de Lellist (1550–1614). „Beszélő” keresztje a főoltártól balra eső harmadik kápolnában látható. Vö. *Bibliotheca Sanctorum*. Vol. III. Id. kiad. 712. A jelenet XVIII. századi ábrázolása: Felice Torelli képén, a bolognai Chiesa di S. Gregorióban.

⁵¹ A kötet impresszuma: *In Bologna, MDCXLVIII. Per Carlo Zenaro*. Zágrábi jelzete: B. Z. 408.

⁵² Brigittát, mint rendalapítót, Gualbertóhoz hasonlóan bal kezében a regulával ábrázolják; jobb-jában a keresztet tartja, amelyre odaadással tekint. Lásd a XVI–XVII. századi ereklyetartó-ábrázolásokat: A. ANDERSSON–A. M. FRANZÉN *Birgittareliker* című könyvében. Stockholm, 1975.

égen hagyta istenségét, / S az földön fölvette embernek személyét...”), tehát önként lemondott azokról az isteni attribútumokról, amelyek révén megszabadulhatott volna a szenvedéstől. A költő *A török áfium* híres helyén írja: „Isten a hazámhoz való szeretetet reám tette”,⁵³ s ő az ezzel járó küzdelmet, sőt halált nemcsak elviselni volt kész, hanem óhajtotta is: „Míg élek, harcolok az ottoman hóddal, / Vigan burítottam hazám hamujával.”⁵⁴ A hazáért vállalt küzdelés, „bajvívás”, *agonia*⁵⁵ korántsem passzív fatalizmus: Zrínyi *keresi* a fortunát, a „szerencsét”, virtussal – vitézséggel, mint Krisztus. Ez Zrínyi *imitatio*-jának legsajátosabb értelme; mint a várvédő dedapja ajkára adott imáé is. A kereszt Jézusa: *hérosz*, ezt a heroizmust kívánja követni a költő; s a várvédő Zrínyi hasonló tette és magatartása, készsége a jó halálra és elszántsága a végső bajvívásra az, amire jóváhagyólag bólint, háromszor, a feszület. Szavaival pedig összefüggést, kölcsönösséget teremt a hozzá imádkozóval: „Ne félj, nem héában érted megholtam” – ami nemcsak azt jelenti, hogy: megváltottalak, mert bár te nagy bűnös vagy, az én irgalmam és megváltásom ereje határtalan, hanem azt is: ha életedet és hősi elszánásodat nézem, nem volt hiábavaló a halálom, mert a hozzád hasonlók által teljesül be a megváltás műve. Az istenfiú, a heroikus áldozat, az emberiségért vállalta áldozatát; az emberiség pedig, legjobbjai-ban, kézzelfogható értelmet ad a megváltói tettnek. A hős nemcsak bevárja a megváltást, hanem elébe megy. Ez a kölcsönösség a dialógus alapja; ezért valósul meg Zrínyinél különösen dinamikus és hiteles módon égi és földi szféra kommunikációja, egymásba olvadása – a barokk festészet e fontos sajátossága⁵⁶ –, ezért jellemzi Zrínyit bibliai puritánsága és fegyelmezett, férfias pátoosz.

Lezární gondolatsorunkat a *Szigeti veszedelem* II. énekéről: egy kép fekszik előttünk. A festmény a Nemzeti Galériában látható: Zrínyi Miklósnak, Sziget védőjének apoteózisát ábrázolja. A képről eddig egyetlen értelmezés szól; művészettörténészre hivatkozik, aki úgy véli: a XVI. század utolsó harmadában készült.⁵⁷ Szakmailag ezzel vitába nem szállhatunk, annyi azonban bizonyos, hogy az allegorikus kép létrejötté olyan szilárd hagyományt és ikonográfiai szokványosságot tételez fel, amely szerint a várvédők a feszület Krisztusának ajánlják hősi tettüket, halálukat; ezáltal várnak és nyernek megdicsőülést. Lehetséges, hogy a festmény-allegória a szigeti ostrom témájának eposzi nagyságrendűvé emelkedésével függ össze (az 1587. évi úgynevezett Zrínyi-album verseiben már feltűnik a megdicsőülés krisztusi ígérete és angyalok karolják a hősokeket az égbe),⁵⁸ az eposz feszület-jelenetének azonban mégsem lehet a forrása. Nem azért, mert az eposzhoz képest jelentéktelen mű, hanem mert az epizód lényegi vonásai hiányoznak belőle. Bár a két főalakot emeli ki, statikus, zsúfolt és retorikus kompozíció. Az eposz jelenetére viszont a párbeszéd intimitása, a feszület Krisztusának aktivitása és dinamizmusa jellemző. A kép lehetne a jelenet *utánérzése*; de ha a kronológia ezt nem engedi meg, *ihletőjeként* semmiképpen sem tarthatjuk számon.

⁵³ Zrínyi Miklós *Összes művei*, I. köt. Kiad. KLANICZAY Tibor. Bp. 1958. 641.

⁵⁴ A sorok értelmezéséhez vö. KOVÁCS Sándor Iván, *Zrínyi tűzhányó-képei és Scipione Herrico Etna-ódaja*. ITK 1980. 284.

⁵⁵ Az *agonia* bajvívás értelemben szerepel Pázmány imádságoskönyvében: „hogy e’ világi gondolatoktól elszakaszthatván elmével, az én utolsó *baj-vívásomra* készülnek”. (*Halálra ítélt ember imádsága*. Id. kiad. 318.)

⁵⁶ Vö. KLANICZAY T., *I. m.* 309.

⁵⁷ BUZÁSI Enikő megállapításait MELCZER Tibor hasznosítja: *I. m.* 294–295. Időközben megjelent BUZÁSI E. kiállítási ismertetője (*Magyar Nemzeti Galéria, Későreneszansz és korabarokk művészet*. Bp. 1980. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 54.), s ennek 4. lapján azt olvashatjuk, hogy a kép „a XVI. század utolsó negyedében készült” és „Zrínyit felirata szerint” „életmű arcámban” örökíti meg. A megfeszített Krisztus mellett Mária és Evangélista János, halálának szenvedő tanúi állnak, a tájháttér Jeruzsálemnek, a keresztre feszítés színhelyének idealizált ábrázolása. A halott Krisztus képi és gondolati párhuzama a keresztény hős – feje fölé angyal emeli a mártírokat megillető babérkoszorút – az őt halálba kísérő, vitézségét bizonyító levágott törökkel, mögötte halálának színhelye, a Szigetvárat jelképező erődítmény. Zrínyi imája, egy zsoltár első sora, szájától indulva, Krisztusnak szólon tükörírással jelenik meg, lábainál angyalok tartják harci eszközeit. A kép alján fehér zászlón töredékesen fennmaradt felirat Zrínyit Miksa császár hős katonájaként említi, s pontos részleteket közöl az 1566-os ostromra vonatkozóan.”

⁵⁸ Vö. KLANICZAY T., *I. m.* 136.

LA SCENA DEL CROCIFISSO CHE S'INCHINA E PARLA
NEL SECONDO CANTO DELL' „ASSEDIO DI SZIGET”

Nell'epopea l'*Assedio di Sziget* di Miklós Zrínyi (1620–1664), grande poeta del barocco ungherese, è motivo costante il crocifisso, presente anche nella sua produzione lirica. Questo saggio, partendo da alcune considerazioni fatte dalla storiografia letteraria precedente, ma basandosi soprattutto sulle ricerche condotte dagli autori nella Biblioteca Apostolica Vaticana e nella Biblioteca Zrinyiana di Zagabria, precisa le possibili fonti agiografiche dell'episodio del crocifisso che s'inchina e parla, del II° canto dell'epopea. Precisa inoltre le notizie intorno alla figura e la leggenda di S. Giovanni Gualberto, ed altresì i dati iconologici che si riferiscono al „miracolo del crocifisso”. Indica infine, nella figura e nella leggenda di S. Brigida, un altro elemento non trascurabile che poteva contribuire alla genesi della scena menzionata dell'epopea, e in particolare a quella della poesia *Sopra il Crocifisso*. Nel trarre le conclusioni, il saggio prende spunto anche da volumi da Zrínyi posseduti, i quali figurano sul catalogo della Bibliotheca Zrinyiana: *Il Coro d'Eliona* di Crisostomo Talenti monaco di Vallombrosa (1609?); *Le cose maravigliose dell'alma città di Roma* (1636); *La vedova svecese, cioè la vita di S. Brigida*, di Girolamo Allè (1648).